

УДК 343.8:343.21:351.87

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.50>

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Коломієць Н.В.,

завідувач кафедри кримінального права
та правосуддя Національного університету
«Чернігівська політехніка», д.ю.н., професор
<http://orcid.org/0000-0001-5609-2651>

Берднік С.С.,

здобувач вищої освіти
Національного університету «Чернігівська політехніка»

Коломієць Н.В., Берднік С.С. Особливості державного регулювання кримінально-виконавчої системи України.

Статтю присвячено дослідженню особливостей державного регулювання кримінально-виконавчої системи України. Визначено, що існує неоднотайність у підходах науковців до трактування загальної дефініції державного регулювання та взагалі відсутність достатньо розроблених наукових підходів щодо дослідження питань державного регулювання діяльності кримінально-виконавчої системи України. Оглянуто наукові літературні джерела, які стосуються поняття «державне регулювання», що висвітлюється науковцями через різноманітні методи та форми, а також наукові праці, присвячені питанням кримінально-виконавчої політики України. Встановлено, що економіко-географічні, стан економіки, рівень життя населення, утворюють досить складну систему, що істотно впливає на процес прийняття чи зміни кримінально-виконавчого законодавства України. Визначено, що кримінально-виконавча політика, що реалізується державою через сукупність нормативно-правових засобів, є похідною від політики кримінально-правової; інститут правового становища засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, є сукупністю норм кримінально-виконавчого права, які розкривають специфіку суб'єкта застосування покарання та суб'єкта забезпечення життєдіяльності у місцях позбавлення волі. На основі вище окресленого проведено дослідження, констатовано, що державне регулювання діяльності кримінально-виконавчої системи є складовою кримінально-виконавчої політики держави, обумовлене основними напрямками правотворчої і правозастосовної діяльності уповноважених державних органів у сфері реалізації кримінального покарання. Автори приходять до висновку щодо можливості виокремлення у окрему підгалузь – пенітенціарне право, сукупності норм, що регламентують поря-

док відбування кримінальних покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства.

Ключові слова: державне регулювання, кримінально-виконавча політика, виконання покарання, кримінальні правопорушення.

Kolomiyets N., Berdnik S. Features of the state regulation of the criminal and executive system.

The article is devoted to the study of the peculiarities of the state regulation of the criminal enforcement system. It was determined that there is inconsistency in the approaches of scientists to the interpretation of the general definition of state regulation and in general the absence of sufficiently developed scientific approaches to the study of issues of state regulation of the criminal-executive system. Scientific literary sources related to the concept of "state regulation", which is highlighted by scientists through various methods and forms, as well as scientific works devoted to the issues of criminal and executive policy, are reviewed. It has been established that the economic and geographical factors, the state of the economy, the standard of living of the population, form a rather complex system, which significantly affects the process of adopting or changing criminal law. It was determined that the criminal-executive policy implemented by the state through a set of regulatory and legal means is a derivative of the criminal-legal policy; the institution of the legal status of convicts serving a sentence of imprisonment is a set of norms of criminal law, which reveal the specifics of the subject of the application of punishment and the subject of life support in places of deprivation of liberty. On the basis of the research, it was established that the state regulation of the activity of the criminal-executive system is a component of the criminal-executive policy of the state, conditioned by the main directions of law-making and law-enforcement activities of authorized state bodies in the sphere of

implementation of criminal punishment. The authors come to a conclusion regarding the possibility of separating into a separate sub-branch - penitentiary law, a set of norms regulating the procedure for serving criminal punishments associated with isolation from society.

Keywords: state regulation, criminal enforcement policy, execution of punishment, criminal offenses.

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси, що відбуваються у сучасному світі, здійснюють вплив на усі аспекти соціального буття. Не залишається осторонь цього процесу і така специфічна інституція нашого соціуму як вітчизняна система виконання покарань. Її розвиток відбувався з урахуванням соціально-політичних, економічних і національно-етнічних умов, що в різні часи існували на теренах України. Відповідно з огляду на ці умови державні інституції у різні періоди шляхом вжиття заходів правового регулювання здійснювали вплив на суспільні відносини, що виникали у зв'язку з відбуванням покарання.

Еволюційний розвиток систем виконання покарань свідчить про сучасні тенденції поступового пом'якшення умов відбування покарань, вжиття низки заходів з метою дотримання прав і свобод осіб, засуджених за вчинення кримінальних правопорушень. У нашій країні цей процес знайшов своє відображення у реалізації європейських стандартів організації та правового регулювання виконання кримінальних покарань відповідно до положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [1], Європейських пенітенціарних (в'язничних) правил 2006 р. [2]. З цих позицій особливий інтерес становить дослідження процесу та механізму державного регулювання діяльності кримінально-виконавчої системи в Україні, розробка та вдосконалення законодавства та реалізація його положень суб'єктами правозастосування.

Стан опрацювання тематики. Окремим питанням формування кримінально-виконавчої політики присвячували наукові праці І.Г. Богатирьов, М.Б. Бучко, А.А. Музика, В.Я. Конопельський, О.В. Острогляд, Є.О. Письменський, В.В. Свірець, П.Л. Фріс та інші. Однак, достатньої уваги питанням особливостей державного регулювання кримінально-виконавчої системи, не приділялося.

Метою статті є визначення місця кримінально-виконавчої системи в механізмі здійснення державної влади та аналіз наукових підходів щодо дослідження питань державного регулювання діяльності кримінально-виконавчої системи.

Виклад основного матеріалу. Наукові літературні джерела визначення державного регулювання кримінально-виконавчої системи не містять. Відсутнє таке визначення й у вітчизняних нормативно-правових актах.

Наукова спільнота в царині державного управління та регулювання використовує у своїх працях наступні терміни: «державне управління», «державна політика», «державне регулювання», «державне втручання». В залежності від сфери регулювання суспільних відносин зазначені поняття, будучи взаємопов'язаними, потребують чіткого визначення та певного уточнення.

Аналіз сучасних наукових доробок свідчить, що поняття «державне регулювання» висвітлюється науковцями через різноманітні методи та форми, які класифікують виходячи із загальних та специфічних ознак, зокрема як:

– певний комплекс основних методів та форм впливу уповноважених органів держави на конкретний об'єкт або процес: «Державне регулювання – комплекс основних форм і методів цілеспрямованого впливу державних установ і організацій на розвиток суспільного способу виробництва (у тому числі продуктивних сил, техніко-економічних, організаційно-економічних та соціально-економічних відносин) для його стабілізації та пристосування до умов, що змінюються» [3, с. 379].

– загальний державницький вплив на соціально-економічний розвиток суспільства: «державне регулювання – вплив держави на соціальний розвиток країни» [3, с. 14], на відтворювальні процеси в економіці (чи іншій сфері соціального буття *прим. автора*) відповідними засобами з метою зорієнтувати суб'єктів господарювання та окремих громадян на досягнення цілей та пріоритетів державної політики суспільного розвитку» [4, с. 5; 5, с. 121].

– економічна діяльність держави щодо створення правових, економічних і соціальних передумов, необхідних для функціонування економічного механізму згідно з цілями й пріоритетами державної економічної політики, заради реалізації національних інтересів держави [6, с. 95].

– система заходів, спрямованих на скерування суб'єктів економічної діяльності в напрямі, необхідному для досягнення поставлених органами державної влади й управління цілей [7, с. 8].

Аналіз наведених вище понять засвідчує неоднотайність у підходах науковців до трактування загальної дефініції державного регулювання та взагалі відсутність достатньо розроблених наукових підходів щодо дослідження питань державного регулювання діяльності кримінально-виконавчої системи.

У той же час, виходячи з спрямованості нашого дослідження необхідно з'ясувати базові питання функціонування кримінально-виконавчої системи нашої держави як певної галузі права, що становить собою сукупність юридичних норм, які регулюють порядок виконання (відбуття) кримінального покарання [8, с. 45].

При цьому слід враховувати існування певних факторів, що впливають на державну політику,

зокрема кримінально-виконавчу, та обумовлюють прийняття рішень, які є основою для її реалізації. Як правило такі рішення приймаються уповноваженими суб'єктами правотворення у нормативно-правовій формі та є основою для реалізації кримінально-виконавчої політики держави, що, в свою чергу, впливає на суб'єктів правозастосування.

Механізм впливу системи факторів на кримінально-виконавчу політику держави, умовно можливо поділити на три етапи, що об'єднують процеси формування кримінально-виконавчої політики, визначення її основних напрямів та реалізація кримінально-виконавчої політики.

Перший етап характеризується аналізом та врахуванням в інтересах формування кримінально-виконавчої політики (далі - КПП) сукупності чинників (політичних, економічних, соціальних), кожний з яких, можливо поділити на групи, що складаються з окремих факторів. Так, серед економічних чинників можна назвати такі групи, як: економіко-географічні, стан економіки, рівень життя населення. Сукупність усіх цих чинників утворює досить складну систему, що істотно впливає на процес прийняття чи зміни кримінально-виконавчого законодавства.

Крім того, вказані чинники взаємодіють між собою. Зокрема, зовнішня політика враховує громадську думку, внутрішня політика співвідноситься з економікою, духовний розвиток суспільства перебуває під впливом названих чинників. Як результат, ця система чинить вплив на суб'єктів формування кримінально-виконавчої політики, до яких зокрема належать державні органи (органи законодавчої, виконавчої та судової влади), Кабінет Міністрів України, громадяни, органи місцевого самоврядування; громадські організації, політичні партії, засоби масової інформації.

При цьому діяльність держави щодо функціонування кримінально-виконавчої системи, перш за все виявляється у розробці та прийнятті законодавчих та підзаконних актів, що виступають основою практичного правозастосування, уповноваженими суб'єктами держави, до яких в першу чергу відносяться Верховна рада України, Кабінет Міністрів України та Міністерство юстиції України [9, с. 92-93]. Особлива роль у сфері забезпечення реформування кримінально-виконавчої системи України належить Державній кримінально-виконавчій службі України, на яку покладаються завдання щодо здійснення державної політики у сфері виконання кримінальних покарань; центральним органом виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері виконання кримінальних покарань; кримінально-виконавчим інспекціям, як органам, що виконують певні види покарань, а також здійснюють контроль за поведінкою окремої категорії осіб, які звільнені від відбування покарання; установам виконання пока-

рань та слідчим ізоляторам; воєнізованим формуванням (підрозділам, які діють у складі органів і установ виконання покарань, слідчих ізоляторів), діяльність яких спрямована на охорону та запобігання і припинення дій, що дезорганізують роботу виправних установ; підприємствам установ виконання покарань, які здійснюють господарську діяльність та професійно-технічне навчання засуджених [10]. Даний перелік суб'єктів не є вичерпним, однак питання дослідження функцій та повноважень цих державних інституцій виходить за межі проведеного нами дослідження.

Загальна теорія права в дослідженнях, присвячених структурі галузі права, просуває думку про те, що об'єднання правових інститутів здатні утворити галузь права [11, с. 153-154]. Традиційно підгалузь права є елемент структури галузі права у вигляді сукупності однорідних інститутів права, займаючи проміжне положення між інститутом права і галуззю права [12, с. 328; 13, с. 432-433].

У юридичній літературі зазначається, що кожна галузь права має свій предмет і методи регулювання, об'єднані сукупністю однорідних взаємозалежних інститутів [14, с. 311-312; 15, с. 164-171]. До специфічних ознак при цьому науковці відносять особливості, що впливають на характер правового регулювання. Зазначене у повній мірі має відношення й до такої специфічної галузі права як кримінально-виконавче право.

Слід наголосити, що нормативні засади державного регулювання кримінально-виконавчою системою безпосередньо пов'язані з КПП, як системоутворюючим елементом державної політики у сфері протидії злочинності, метою якої є розробка стратегії і тактики протидії злочинності кримінально-правовими засобами [16, с. 100].

На думку П. Л. Фріса, КПП, як елемент правової політики держави в цілому, є базою для прийняття управлінських рішень в сфері охорони найважливіших для суспільства відносин благ та інтересів [17, с. 312]. Разом з цим на ефективність політики суттєво впливають і правозастосувальна практика і загальний рівень розвитку законодавства і рівень правосвідомості суспільства [17, с. 313-314].

Розглядаючи умовну систему кримінально-правових координат, складовими якої виступають кримінальне правопорушення та покарання за його вчинення, констатуємо їх взаємообумовленість та первинність кримінального правопорушення, що й визначає існування покарання. Отже, кримінально-виконавча політика, що реалізується державою через сукупність нормативно-правових засобів, є похідною від політики кримінально-правової.

При цьому базисом для формування основних засад цієї політики виступають норми Закону про кримінальну відповідальність щодо реалізації кри-

мінальної відповідальності і досягнення правового забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від кримінально-протиправних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання кримінальним правопорушенням [18].

Формування та розвиток кримінально-виконавчого законодавства, як державна регулятивна діяльність щодо вноормування особливих відносин певної частини соціуму обумовлюються конкретними соціальними факторами: соціально-політичним та економічним станом суспільства, проголошеними і реалізованими соціально-моральними цінностями, правовими уявленнями, станом і динамікою злочинності в державі, визнанням країною міжнародних актів щодо прав людини і поводження із засудженими, конвенцій по боротьбі зі злочинністю й окремими видами злочинів, діяльністю міжнародних організацій, політичних партій, громадських організацій організацій, розвитком фундаментальних суспільних наук [19]. В діяльності інституту кримінального покарання переважність соціального аспекту визначається суспільним характером протиправного діяння. Отже, сформовані у суспільстві завдяки реалізації кримінально-правової політики, елементом якої виступає кримінально-виконавча політика, правові установки, визначають поведінку учасників процесу при виконанні кримінального покарання.

Проведений аналіз Особливої частини КВК дає підстави зробити висновок щодо можливості виокремлення у окрему підгалузь сукупності норм, що регламентують порядок відбування кримінальних покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, зазначених зокрема у розділі III КВК «Виконання покарання у виді позбавлення волі» [20]. Зазначений висновок ґрунтується на спільних ознаках, сукупність яких визначає специфіку пенітенціарного права як підгалузі кримінально-виконавчого права. До таких ознак, на нашу думку, відносяться:

1. Наявність особливого предмета правового регулювання - суспільних відносин, якими вноормовано частину предмета кримінально-виконавчого права, що відносяться до:

- виконання та відбування кримінальних покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства;
- застосування до засуджених, які перебувають в ізоляції від суспільства, засобів виправлення;
- забезпечення життєдіяльності засуджених, які перебувають в ізоляції від суспільства.

2. Специфіка поєднання галузевих методів правового регулювання пенітенціарних відносин.

3. Наявність норм кримінально-виконавчого права як матеріального, так і процедурного характеру, пов'язаних з виконанням та відбуванням кримінальних покарань з ізоляцією від суспільства.

Предмет пенітенціарного права становить частину напряму суспільних відносин, що регулюють виключно виконання кримінальних покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, у той час як поза межами такого регулювання залишаються норми кримінально-виконавчого права, щодо виконання (відбування) кримінальних покарань, не пов'язаних з ізоляцією від суспільства та інших заходів кримінально-правового характеру.

В цілому в межах цієї підгалузі кримінально-виконавчого права можливо виділити норми, що регулюють:

- правове становище засуджених при відбуванні кримінальних покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства;
- правове становище посадових осіб установ та органів, що виконують кримінальні покарання, пов'язані із ізоляцією від суспільства;
- застосування засобів виправлення до засуджених, які відбувають кримінальні покарання, пов'язані з ізоляцією.

Інститут правового становища засуджених, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі, є сукупністю норм кримінально-виконавчого права, які розкривають специфіку суб'єкта застосування покарання та суб'єкта забезпечення життєдіяльності у місцях позбавлення волі. На наш погляд, для відображення специфіки відбування всіх видів кримінальних покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства, доцільно скоригувати законодавче найменування правового інституту та виокремити окрему підгалузь кримінально-виконавчого права - «пенітенціарне право».

Висновки. З огляду на викладене вбачається за доцільне зробити наступні висновки:

1. Державне регулювання діяльності кримінально-виконавчої системи є складовою кримінально-виконавчої політики держави, обумовлене основними напрямками правотворчої і правозастосовної діяльності уповноважених державних органів у сфері реалізації кримінального покарання.

2. Аналіз положень кримінально-виконавчого права України дає підстави зробити висновок щодо можливості виокремлення у окрему підгалузь - пенітенціарне право, сукупності норм, що регламентують порядок відбування кримінальних покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 04.11.1950 р. Конвенцію ратифіковано Законом № 475/97-ВР від 17.07.97 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 30.03.2023).
2. Європейські пенітенціарні (в'язничні) правила: Рекомендація № R (2006)2 Комітету Міністрів держав-учасниць від

- 11.01.2006 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_032#Text (дата звернення: 30.03.2023).
3. Мочерний С.В. Економічна теорія: навч. посіб. 4-те вид., стереотип. Київ: ВЦ «Академія», 2009. 640 с.
 4. Дідківська Л.І., Головка Л.С. Державне регулювання економіки: навч. Посібник. Київ: Знання-Прес, 2008. 213 с.
 5. Стеченко Д.М. Державне регулювання економіки: навч. посібник. Київ: Знання, 2007. 271 с.
 6. Савченко А.Г., Пухтаєвич Г.О., Тітьонко О.М. Макроекономіка: підручник / ред. А.Г. Савченка. Київ: Либідь, 2005. 208 с.
 7. Михасюк І. Р., Швайка Л.А. Державне регулювання економіки: підручник. Львів: «Магнолія плюс»; видавець СПД ФО «В.М. Піча», 2006. 220 с.
 8. Музика А.А., Конопельський В.Я., Письменський Є.О. Кримінально-виконавче право України: підручник: ТОМ I (у 2-х т.) / ред. Є.Ю. Бараша. Київ: Нац. акад. внутр. справ, ФОР Кандиба Т.П. 2018. 364 с.
 9. Свірець В.В. Організаційно-правове забезпечення реформування пенітенціарної системи України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Дніпропетровський ун-т внутр. справ. Дніпро, 2021. 209 с.
 10. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 р. № 2713-IV. Дата оновлення 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2713-15#Text> (дата звернення: 31.03.2023).
 11. Каткова Т.Г. Теорія держави і права: навч. посіб. у визначеннях і табл. Харків: Право, 2014. 96 с.
 12. Кельман М.С., Мурашин О.Г. Загальна теорія держави і права: підручник. Київ: Кондор, 2008. 477 с.
 13. Кравчук М.В. Проблеми теорії держави і права (опорні конспекти): Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. 3-є вид., змін. й доп. Тернопіль: Терно-граф, 2015. 480 с.
 14. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави: навчальний посібник. Львів: Край, 2007. 191 с.
 15. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. Харків: Консум, 2001. 656 с.
 16. Острогляд О.В. Поняття та ознаки кримінально-правової політики. *Jurnalul Juridic National: teories i practica*. № 4 (44). 2020. С. 99–103.
 17. Фріс П.Л. Кримінально-правова політика України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2005. 440 с.
 18. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення 27.01.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 30.03.2023).
 19. Фріс П.Л., Бучко М.Б. Основні напрями кримінально-виконавчої політики України на сучасному етапі державотворення. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2010. № 1. URL: <https://lj.oa.edu.ua/articles/2010/n1/10fplsed.pdf> (дата звернення: 30.03.2023).
 20. Кримінально-виконавчий кодекс України: Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 31.03.2023).